

РЕДКИ МОНЕТНИ ТИПОВЕ НА НИКОПОЛИС АД ИСТРУМ II-III ВЕК

Радослав Гущераклиев

В настоящата разработка са разгледани единадесет екземпляра, отсечени в монетарницата на Никополис ад Иструм. По императори се разпределят – Марк Аврелий като Цезар (139–161) – 1, Комод (180–192) – 2, Септимий Север (193–211) – 1, Каракала (198–217) – 2, Гета като Цезар (198–209) – 2, Юлия Домна – 2 и Елагабал (218–222) – 1. Шест от тях са от фонда на Исторически музей – Ловеч, останалите са притежание на колекционер. Голямата част са редки типове, другата са нови, неизвестни. Общото за всички е, че са с малки номинални стойности. Целта на настоящата разработка е не само да оповести новите и редки типове, а също да приведе в известност титулатурите на съответните владетели, които имат важно значение при хронологическата стратификация на печатите. Необходимостта произтича от невъзможността да се датират дребните номинали в рамките на управлението на съответните владетели. Не са много проучванията, свързани с публикуването на монети от дребен номинал (Цочев, Димов 1996, 211–214; Кожухаров 1998, 62–83). Причините са много, основната е, че се откриват предимно при археологически разкопки като единични екземпляри (Цочев 1998, 116–119, 144–145).

След провинциалния управител на Тракия – М. Antonius Zeno (142/144г.), известен по монети на Никополис ад Иструм, върху екземпляри от малък номинал (Pick 1898, 349–350, №1225–1227, №1229), следващите серии са трудни за по-точни датировки. Създадената хронологическа стратиграфия на печатите от Б. Пик (Pick 1898, 347–518, №1217–2108) и излязлата преди десетина години монография на Д. Ботева (Ботева 1997, 331–334) показват нуждата от подобни проучвания.

Вече съм имал възможността да публикувам нови типове за монетарницата на Никополис ад Иструм. Единият от тях е свързан със Зевс, Хера и Атина. Сечен е по времето на Септимий Север, при легата Косконий Гентиан (195/196–197/198 г.), т. е. след преминаването на градската управа към провинция Долна Мизия. Той е инспириран от статуарна група, засвидетелствана и епиграфски (Гущераклиев 2002, 124–125). Докладван е тип, свързан с Изида, сечен при Комод, когато градът все още е бил в рамките на провинция Тракия (Гущераклиев 2005, 89–91).

ТИПОВЕ: Почти винаги, когато се говори за типовете на дадена монетарница, в това число и Никополис ад Иструм, се споменават цифри, които не винаги отговарят на реалността. Цитираните доста често 900 типа имат отношение към тях, но са свързани с други характеристики на монетосеченето на градската управа. Основните типове (без вариантите) на монетарницата не надхвърлят стотина. В основата на проучванията на типовете, след издадените корпуси в края на XIX и през XX век, стоят първичните публикации на даден нов тип или вариант. Верният прочит на титулатура, етникон, тип, вариант, метрични характеристики, води и до анализ на неговата поява в монетосеченето на съответната градска управа. Неправилните описания, особено когато са без илюстрации, имат отношение, но към друг тип проучвания. Трябва да се има предвид и един друг аспект на градските монетосечения. Монетите им са сечени в определени хронологически граници. Нумизматичният анализ може само да потвърди или не, наличие на определени изображения, свързани с архитектурната им история, култовете и т. н. Но тези граници са условни. Затова са необходими сравнения с останалия изворов материал – епиграфски и археологически, за да се получи по-цялостна картина за неговото развитие в съответната провинция в границите на Римската империя. В съчетание с епиграфски паметници, оброчни плочки, архитектура, селищни обекти, анализът би бил значително по-цялостен (Гочева 1984, 87–92; Владкова 2000, 101–112).

За Марк Аврелий, Б. Пик още в края на XIX в. (Pick, 1898, 350, №1228–1229), описва само два типа - на Тюхе и Нике. Двадесет години по-късно Н. Мушмов (Н. Мушмов 1912, 57, № 882–883) отбелязва същите изображения. Публикуваният тук тип за Зевс прав, наляво с патера над жертвеник и скиптър, засега е най-ранният, сечен в Никополис ад Иструм (**Обр. 1. 1**).

Следващите два типа са свързани с монетосеченето на Комод. Върху първият е представено изображение на Атина права с шлем на главата наляво. В дясната ръка държи патера над жертвеник, с лявата придържа опрян на земята щит, зад него изправено копие (**Обр. 1. 2**). Типът не е известен за Комод. Друг тип на Атина за същия император описва И. Върбанов (Върбанов 2002, 142, №1725–1727). Представеният тук тип за Атина Полия е най-ранния. По-късно се среща при Септимий Север, Плавтила, Макрин и Диадумениан, върху монети от малък и голям номинал (Pick 1898, №1296–1297, №1362–1364, №1628–1629, №1745, №1846–1846). Според П. Владкова (Владкова 2000, 106), култът към Атина не е сред популярните в Никополис ад Иструм и територия му. И. Дончева (Дончева 2002, 39) го приема за един от официалните култове в града.

При другия екземпляр на Комод е представена права фигура, надясно (**Обр. 1. 3**). С дясната си ръка тя придържа мантията си, с лявата – неясно. Аналогичен тип описва Б. Пик (Pick 1889, 354, № 1246, но от друг печат). По-късно същият е описан и от Н. Мушмов (Мушмов 1912, 57, № 894). Интерпретиран е като Немезида с юзда. Онова, което със сигурност може да се каже е, че фигурата не държи юзда. Невъзможността да се определят атрибути, а такива вероятно няма, сближават изображението само с това на императора.

Следващият тип е нов (**Обр. 1. 5**). Той е без аналог в градските монетарници. Сечен е за Юлия Домна. На аверса и реверса е представен бюст на императрицата с коси на кок на тила. Различия има само в представянето и. На лицевата страна тя е с по-младежки черти, на реверса изглежда по-възрастна. Това се потвърждава и от надписите от двете страни, носещи името на Юлия Домна. Доколкото ми е известно, подобно изображение не съществува и в богатото типово разнообразие на градските монетарници от Долна Мизия и Тракия. Аналогичен, но само реверсен тип, в Никополис ад Иструм е познат при Септимий Север (Pick 1898, 388, №1448). Той е свързан с провъзгласяването на Каракала за Август и на Гета за Цезар. Среща се и при монети на Истрос за Септимий Север (Pick 1898, 173, №499).

Представянето на Юлия Домна от двете страни на монетното ядро, илюстрира авторитета ѝ в императорското семейство. През 198–199 г. Каракала посещава Долна Мизия, в това число и Никополис ад Иструм (Ботева 1997, 53–56, 239). Смята се, че именно благодарение на него градът получава разширение на териториалните си граници. В града са открити няколко синхронни епиграфски паметника, посветени на Юлия Домна (Ботева 1997, 171). Според Д. Ботева е възможно при посещението си в Никополис ад Иструм през 198 г., той да е бил придружаван от своята майка. Аналогично предположение, пак според епиграфски паметник, е изказано и за Истрос (Ботева 1997, 196). В случая представянето на бюста на Юлия Домна при монетите на двата града и епиграфските сведения взаимно потвърждават направените предположения.

По монети и епиграфски паметници на Никополис ад Иструм, Юлия Домна е известна и като ΘΕΑ – чествана е като богиня, а също и като майка на лагерите (Pick 1898, №1454, №1464; Ботева 1997, 59–60).

Подобни изображения са рядкост не само за римското, но и за византийското монетосечене. Вл. Пенчев (Пенчев 1987, 10–12) публикува монета-солид на императрица Ирина, сечен 797–802 г. Върху аверса и реверса също е представен един и същи бюст – на властната византийска императрица. Макар разликата

между Юлия Домна и Ирина да е около шест века, двете императрици са имали почти сходна съдба. Били са интелигентни и властни. Правели са всичко в името на властта. Гета е бил убит от собствения си брат Каракала, синът на Ирина е бил ослепен. В края на живота си Юлия Домна се самоубива, Ирина е изпратена на заточение на о-в Лесбос. И все пак разлика има – Домна, макар и императрица, е имала властта само чрез Септимий Север, докато Ирина е била първата жена, възкачила се на трона на византийските василевси като едноличен владетел.

Вероятно по-късно, при следващото посещение на императорското семейство през 202 г., върху бронзови монети на Сердика, Августа Траяна, Филипопол, Пауталия и Марцианопол тя е представяна като градска богиня с крепостна корона на главата. При тези изображения, градската богиня е с портретните черти на Юлия Домна. (Юркова 1978, 6–9; Юркова 1989, 3–7; Прокопов 1983, 9–11).

Друг рядък тип е представен по монети на Каракала като Цезар – факла с обвита около нея змия и глава надясно (**Обр. 1. 7**). Вариант на този тип е известен, но за Каракала Август (Кожухаров 1998, 80).

Подобен тип е описан за Филипопол, но сечен при Септимий Север (Мушмов 1927, 76, № 347).

Рядко срещани са и младежките бюстови изображения на Каракала като Август с лавров венец и на Гета като Цезар, гологлав (**Обр. 1. 8**). Б. Пик описва този тип през 1898 г. (Pick 1898, 419, N1621) и смята, че е сечен при провъзгласяването на Каракала за Август и на Гета за Цезар. Същият е цитиран и от Н. Мушмов (Мушмов 1912, 67, №1143), но и двата са без илюстрации. В едно от последните издания на монети на Никополис ад Иструм (И. Върбанов 2002, 183, № 2497–2504), дори се поставя под съмнение съществуването на това монетосечене.

Друг рядък тип е свързан с монетосеченото на Гета Цезар. Представен е тетрастилен храм, между чиито колони има змия с изправена глава (**Обр. 1. 9**). Подобен не е описван от Б. Пик и Н. Мушмов. Вариант на този тип за монетарницата на Никополис ад Иструм е публикуван от М. Минкова (Minkova 2002, 130, обр. 4–5), но сечен при Септимий Север. При Септимий Север, пак върху монети от дребен номинал, са представени – тетрастилен храм със статуя на Асклепий (Pick 1898, 424, № 1642), както и тетрастилен храм между колоните му дърво със змия (Кожухаров 1998, 74). Посочените типове и варианти, сечени върху монети от дребен номинал, свидетелстват за култ към здравеносните божества в Никополис ад Иструм. По монети на градската управа се срещат и изображения като змия, змия с нимб, змия около омфалос, змия около съд с класове, триножник със змия, тоя-

га със змия, олтар със змия, петел и змия (Pick 1898, 335, 338, 346). Част от представяните две, четири и пет колонни храмове със статуи на Асклепий прав, Зевс седнал, Артемида ловджийка, Конкордия, Тюхе, Хадес-Серапис, Серапис прав са сечени и върху монети от малък номинал (Pick 1898, 335).

Следващият рядък тип също не е публикуван. Сечен е и при Гета като Цезар (**Обр. 1. 10**). Върху реверса на монетата е представена мечка глава насреща. Типът не е познат в монетосеченията на градските управи в Долна Мизия и Тракия. Самостоятелните изображения на мечка са рядкост.*Известен ми е само за една градска управа в Пизидия, Сагаласос, в която има изображение на мечка надясно (Imhof-Blumer 1902, 392, №3) върху псевдоавтономна монета. Изображение на мечка се среща и в монетите на Никополис ад Иструм, при представянето на Хемус (Pick 1898 342; Мушмов 1912, 64, №1056, 73, №1296, 80, 1471). При Юлия Домна, Овиний Тертул и Макрин, Статилий Лонгин (Pick 1898, 389, №1450, 452, N1766), при планинския бог Хемус е представена и мечка. При Елагабал-Руф (Pick 1898, №1953) са представени мечка и сърна. На настоящия етап е възможно свързването на това изображение само с планинския бог Хемус, макар че са възможни и други интерпретации.

НОМИНАЛИ: Теглата и диаметрите са, както следва : 24 мм, 9,5 г за Марк Аврелий; 17 мм, 2,70 г и 15 мм, 2,2 г за Комод; 17 мм, 2,3 г за Септимий Север; 17/18,5 мм , 3,7 г и 15/17 мм, 2,57 г за Юлия Домна; Каракала – 18 мм, 3,3 г – Цезар и 16 мм, 1,8 г; Гета Цезар – 16 мм, 3,6 г и 17 мм, 2,7 г; Елагабал – 17 мм, 2,8 г.

Никополис ад Иструм сече монети от четири номинални стойности – $\frac{1}{2}$ за псевдоавтономните и 1, 2 и 4 номинал за провинциалните (Pick 1898, 333). Ако приемем монетите с диаметри между 15 и 18 мм и тегла между – 1,8 и 3,7 г за първи номинал, то екземплярът за Марк Аврелий – 24 мм, 9,5 г може да бъде само 2 или 4 номинал. Но според Б. Пик, от него са познати само монети от 1 и 2 номинал. Според досегашните първични наблюдения за номиналите (Гущераклиев 2002, 123–124), доколкото при публикуването им има теглови данни. Те са, както следва:

Псевдоавтономни, 8 екземпляра – ср. тегло, 1,89 г/13–14 мм; Първи, 63 екз. – ср. тегло, 2,84 г/16–18 мм; Втори, 21 екз. – ср. тегло, 6,18 г/20–22 мм; Четвърти, 1049 екз. – ср. тегло, 11,95 г/24–29 мм. Една част от ранните екземпляри на монетарницата отсечени при Антонин Пий е възможно да са от 5 номинал. Той е характерен и за други градски управи на провинция Тракия, през периода, когато Никополис ад Иструм също е принадлежал към тази провинция.

Оповестяването на нови типове и варианти е рисковано начинание. Въпреки това, публикуваните тук нови типове и вари-

анти обогатяват не само репертоара на Никополис ад Иструм, но и на типовете на римските монети като цяло. Тяхната интерпретация може да бъде постигната само след задълбочен анализ на целия иконографски репертоар на Никополис ад Иструм.

КАТАЛОГ

МАРК АВРЕЛИЙ като ЦЕЗАР (139–161 г.)

1. Л. ΑΥΡΗΛΙΟΣ ΟΥ(Η) / (ΡΟC ΚΑΙC)ΑΡ

Младежки бюст (глава), без лавров венец, надясно.

Оп. ΝΕΙΚΟΠΟΛΕΙ / ΤΩΝ ΠΡΟC ΙC

Зевс прав, наляво. В дясната ръка държи патера над жертвеник, с лявата се опира на скиптер (**Обр. 1. 1**).

НСФ – №17; 24 мм, 9,5 г (с. Владия, Ловешко, 1998 г.).

КОМОД (180–192) – 2 броя

2. Л. ΑΥΤ ΚΑΙ / ΚΟΜΟΔΟ.

Глава на Комод с лавров венец, надясно.

Оп. (ΝΙ)ΚΟΠΟΛ / Ι ΠΡΟC ΙCΤ

Атина права, с шлем на главата, наляво. В дясната ръка държи патера над жертвеник, с лявата придържа опрян на земята щит. Зад щита – изправено копие с върха нагоре (**Обр. 1. 2**).

Инв. № 1760; 17 мм, 2,7 г (с. Слатина, Ловешко, 1997 г.).

3. Л. ΑΥ / Τ ΚΑΙ Μ Α. / ΡΗ ΚΟΜΟΔΟ / C

Глава на Комод с лавров венец, надясно.

Оп. ΝΕΙΚΟΠΟ / ... ΠΡΟC / ΙCΤΡ

Права фигура, надясно /жрец ?/. С дясната ръка държи мантията си, в лявата – неясно (**Обр. 1. 3**).

ЧК; 15/14,5 мм, 2,2 г; Pick I/1, 354, №1246–др. печат/.

СЕПТИМИЙ СЕВЕР (193–211)

4. Л. ΑΥ Λ CΕ / CΕΥΗΡΟC

Глава на императора с лавров венец, надясно.

Оп. ΝΙΚΟΠΟΛΙ / ΠΡΟC ΙCΤΡ.

Асклепий прав насреща, с глава наляво. В дясната ръка държи тояга със змия, лявата пред гърдите (**Обр. 1. 4**).

КВП – №96; 17 мм, 2,3 г; Pick I/1, 380, № 1382

ЮЛИЯ ДОМНА – 2 броя

5. Л. ΙΟΥΛΙΑ ΔΟΜΝΑ ΣΕΒΑ

Бюст на императрицата с коси на кок на тила, надясно.

Оп. ΔΟΜΝΑ ΝΙΚΟΠΟΛΙΤ ΠΡΟ

Аналогичен бюст на Юлия Домна, надясно (**Обр. 1. 5**).

ЧК; 17/18,5 мм, 3,7 г.

6. Л. (Ι)ΟΥΛΙΑ / ΔΟΜΝΑ Σ.

Бюст на Юлия Домна с коси на кок на тила.

Оп. ΝΙΚΟΠ(ΟΛΙΤΩ)Ν Π(ΡΟС Ι)СТР

Бик в ход надясно (**Обр. 1. 6**).

НСФ – №2; 15/17 мм, 2,57 г; Pick I/1, №1479 (с. Слатина, 1997 г.)

КАРАКАЛА (198–217) – 2 броя

7. Л. ..V Κ / Α...Ν..

Младежка глава (или бюст) на Каракала, без лавров венец, надясно.

Оп. ΝΙΚΟΠΟΛΙ / ΠΡ(ΟС Ι)СТ

Факла с обвита около нея змия с глава надясно (**Обр. 1. 7**).

КВП – № 87 ?; 18 мм, 3,3 г.

8. Л. ΑΥ Κ Μ Α / ΑΝΤΩΝΙΝ

Младежки бюст на Каракала, без брада, с лавров венец, надясно.

Оп. Α (С) ΚΑΙС ΓΕΤΑ. (ΝΙΚΟ) ΠΡΟ(С)

Младежки бюст на Гета, без лавров венец, надясно (**Обр. 1. 8**).

ЧК; 16 мм, 1,8 г; Pick I/1, 1898, № 1621.

ГЕТА като ЦЕЗАР (198–209) – 2 броя

9. Л. Α ΑΥ Κ / ΓΕΤΑΣ

Младежки бюст на Гета, без лавров венец, надясно.

Оп. ..Κ / ΟΠ / Ο. / ΠΡ, в отреза – ΙСТР

Тетрастилен храм с триъгълен фронтон, тимпан и акротерий. В тимпана – вероятно кантарос. Между колоните – змия с изправена глава.

ЧК; 16 мм, 3,6 г; (**Обр. 1. 9**).

10. Л. Α ΑΥ Κ / ΓΕΤ(Α)С

Младежки бюст на Гета, без лавров венец, надясно.

Оп. ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩ ΠΡΟС ΙСТР

Меча глава насреща (**Обр. 1. 10**).

ЧК; 17 мм, 2,7 г.

ЕЛАГАБАЛ (218–222)

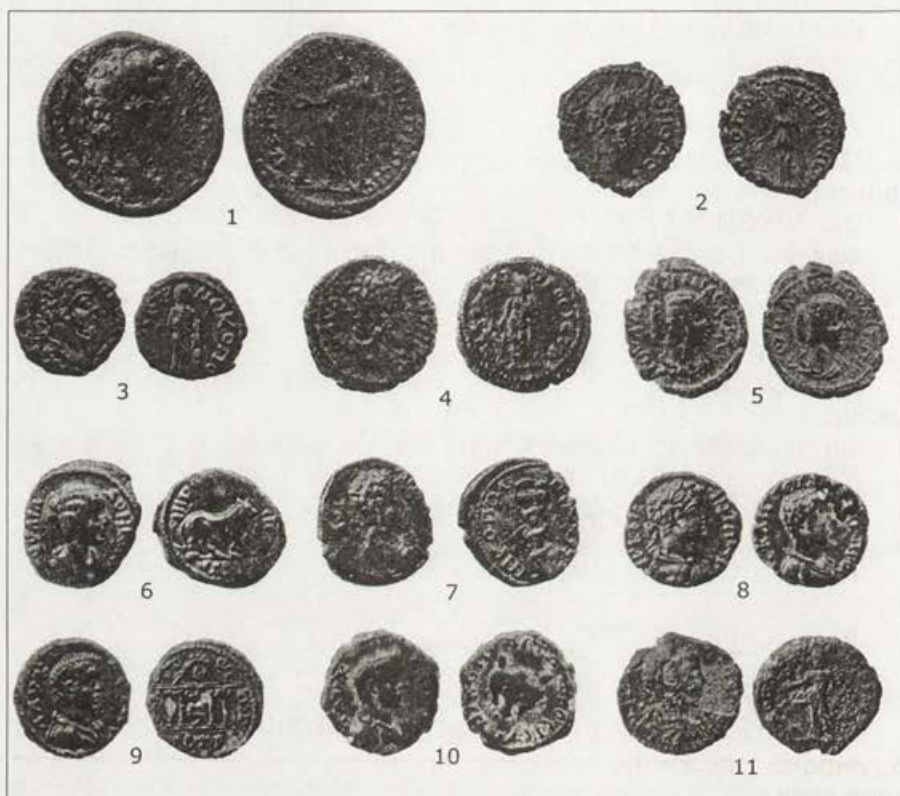
11. Л. AV.../

Бюст на Елагабал, надясно с лавров венец.

Оп. ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ ΠΡΟΣ ΙΣΤΡ.

Приап прав наляво (**Обр. 1. 11**).

НСФ – №3; 17/16 мм, 2,8 г; Н. Мушмов 1912, № 1439 (с. Слатина, 1997 г.).



Обр. 1 Монети на Никополис ад Иструм.

ЛИТЕРАТУРА

- Ботева 1997:** Д. Ботева. Долна Мизия и Тракия в римската имперска система (193–217/218 г. сл. Хр.). С., 1997.
- Владкова 2000:** П. Владкова. Култовете в границите на административната територия на Никополис ад Иструм. – В: Материали от Юбилейна научна конференция в чест на 100-годишнината на чл.кор. проф. д-р В. Бешевлиев. В. Търново, 2000, 101–112.
- Върбанов 2002:** И. Върбанов. Гръцки императорски монети и техните стойности, I, 2002.
- Гочева 1984:** З. Гочева. Религиозният живот на Никополис ад Иструм. – В: Сборник в памет на проф. Ст. Ваклинов. С., 1984, 87–92.
- Гущераклиев 2002:** Р. Гущераклиев. Монети на Никополис ад Иструм в находка Малиново и в находките от Северна България. – В: Римският и късноантичният град. С., 2002, 123–127.
- Гущераклиев 2005:** Р. Гущераклиев. Монета на Комод с изображение на Изидата от монетарницата на Никополис ад Иструм. – В: Монетите и банкнотите – възможни прочити. Юбилеен сборник в чест на ст. н. с. д-р Христо Харитонов. В. Търново, 2005, 89–91.
- Дончева 2002:** И. Дончева. Култът към Атина в Никополис ад Иструм и неговата територия. – В: Юбилеен сборник в чест на проф. Д. Овчаров. В. Търново, 2002, 39–45.
- Кожухаров 1998:** Р. Кожухаров. Монети на градовете в Долна Мизия и Тракия от II – III в., циркулирали в Русенския регион. – В: Монети от Русенския край. Русе, 1998, 57–87.
- Мушмов 1912:** Н. Мушмов. Античните монети на Балканския полуостров и монетите на българските царе. София, 1912.
- Мушмов 1927:** Н. Мушмов. Античните монети на Пловдив. – В: Сборник Б. Дякович (ГПНБ 1925). С., 1927.
- Пенчев 1987:** В. Пенчев. Рядка византийска златна монета от фонда на НИМ – София. – Нумизматика, XXI, 1987, 1, 10–12.
- Прокопов 1983:** И. Прокопов. Нова монета на Пауталия. – Нумизматика, XVII, 1, 1983, 9–11.
- Цочев 1994:** М. Цочев. Монетосеченето на Никополис ад Иструм. – В: Нумизматика. Нови проучвания. В. Търново, 1994, 11–14.
- Цочев, Димов:** М. Цочев, М. Димов. Непубликувани монети на Никополис ад Иструм. – ИИМ-В.Търново, XI, 1996, 211–214.
- Цочев 1994:** М. Цочев. Монети и монетна циркулация в античните керамични центрове в Павликени и Бутово. Велико Търново, 1998.
- Юркова 1978:** Й. Юркова. Юлия Домна – градска богиня на Сердика. – С., 1978, №11, 6–9.
- Юркова 1989:** Й. Юркова. Крепостните съоръжения на Филипопол и монетните образи. – Нумизматика, XXIII, 1, 1989, 3–7.
- Imhoof-Blumer 1902:** F. Imhoof-Blumer. Kleinasiatische Münzen, Band II, Wien, 1902.
- Minkova 2002:** M. Minkova. Some Remarks on the circulation and the coinge of Nicopolis ad Istrum in light of specimens from the historical museum in Stara Zagora. – В: Римският и късноантичният град. София, 2002, 128–132.
- Pick 1898:** В. Pick. Die antiken Münzen von Dacien und Moesien. Berlin, I/1, 1898.

RARE COIN TYPES OF NICOPOLIS AD ISTRUM 2nd – 3rd CENTURY
RADOSLAV GUSHTERAKLIEV

(Summary)

The subjects of this publication are 11 coin types from the mint of Nicopolis ad Istrum. The coins are all of small nominal value. Most of the coin types are rare or are presented earlier for this mint – Zeus – standing /M.Aurelius/; a standing figure and Athena Polia /Commodus/; a young bust of Geta /Caracalla/. Other part of the coin types are new or unknown – a bust of Julia Domna on the both sides of the coin – on the obverse and on the reverse; a torch with a snake winding round it /Caracalla/; a temple with four columns with a snake and a bear /Geta/. These types and variants enrich the iconographic scheme of the mint and explain the unknown moments of the history of Nicopolis ad Istrum.